

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.3>

Білоричський Г. О.,
кандидат юридичних наук, завідувач відділу
Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи
ORCID: 0000-0003-0261-7568

ВЗАЄМОДІЯ ЗАХІДНОЇ ТА СХІДНОЇ ТРАДИЦІЙ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ В ЕВОЛЮЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

THE INTERACTION OF WESTERN AND EASTERN TRADITIONS OF ANTHROPOCENTRISM IN THE EVOLUTION OF THE PHILOSOPHY OF LAW

Сьогоднішній світ розвивається у протиборстві ідей людиноцентризму і демократії та тиранії і деспотизму, що обумовлює потребу в дослідженнях генези людиноцентризму. Людиноцентризм передбачає вивіщення ролі людського чинника у суспільних процесах, людина визнається найвищою суспільною цінністю, а її права і свободи – основними критеріями успішності функціонування держави, діяльність якої має бути спрямована на гарантії реалізації прав особи. Ідея людиноцентризму історично зумовлена, відображається наступність знань про цей феномен, відображає розвиток теоретичної думки в науці та політико-правовій практиці. Права і свободи людини характеризують історію всієї європейської цивілізації, індивідуальна свобода протягом останніх століть є певним загальноновизнаним правилом справедливості держави і суспільства, визначальною як потужний чинник розвитку права Західного світу традицією права, яка включає такі взаємопов'язані компоненти, як раціоналізм, політичність, свобода, громадянське суспільство, правова держава, закон, природні права людини. На сьогодні ключовим маркером розмежування західної та східної цивілізацій якраз є західна та східна правові традиції. Східна традиція права у народів, груп, етносів, що належать до східних (юдейської, китайської, арабо-мусульманської, індійської та японської), характеризується тлумаченням права в морально-релігійному контексті, домінування сакральних елементів над секулярними, підпорядкованістю юриспруденції релігійним потребам, акцентуванням уваги не на правах, а на обов'язках учасників правовідносин. Якщо для західної правової традиції її зв'язок із християнством є історичним, таким, що є в минулому і виступає здебільшого елементом спадщини, то в східній правовій традиції такий зв'язок, навіть будучи елементом традиції, залишається актуальним і в останні роки особливо значимим системотвірним елементом усєї традиції.

Ключові слова: *людиноцентризм, права і свободи людини і громадянина, традиція в праві, філософія права, західна традиція права, східна традиція права.*

Today's world is developing in the struggle between the ideas of people-centrism and democracy and tyranny and despotism, which determines the need for research into the genesis of people-centrism. Human-centrism assumes the exaltation of the role of the human factor in social processes, a person is recognized as the highest social value, and his rights and freedoms are the main criteria for the successful functioning of the state, whose activities should be aimed at guaranteeing the realization of individual rights. The idea of human-centrism is historically determined, reflects the continuity of knowledge about this phenomenon, reflects the development of theoretical thought in science and political and legal practice. Human rights and freedoms characterize the history of the entire European civilization, individual freedom during the last centuries is a certain universally recognized rule of justice of the state and society, determining as a powerful factor in the development of the law of the Western world the legal tradition, which includes such interconnected components as rationalism, politics, freedom, civil society, rule of law, law, natural human rights. Today, the key marker of the distinction between Western and Eastern civilizations is precisely the Western and Eastern legal traditions. The Eastern tradition of law among nations, groups, and ethnic groups belonging to the East (Jewish, Chinese, Arab-Muslim, Indian, and Japanese) is characterized by the interpretation of law in a moral and religious context, the dominance of sacred elements over secular ones, the subordination of jurisprudence to religious needs, and the emphasis on not on the rights, but on the obligations of the participants in the legal relationship. If for the Western legal tradition its connection with Christianity is historical, such that it is in the past and acts mostly as an element of heritage, then in the Eastern legal tradition such a connection, even being an element of the tradition, remains relevant and in recent years has been particularly significant system-believing an element of the whole tradition.

Key words: *human-centeredness, human and citizen rights and freedoms, tradition in law, philosophy of law, Western tradition of law, Eastern tradition of law.*

У суспільних науках останніх десятиліть поняття людиноцентризму позначає здебільшого їхню принципову орієнтацію на вивчення ролі особистісного (людського) чинника у суспільних процесах, відображає «антропологічний» поворот у цих науках [1; 2], а також відповідну стратегію дослідження суспільних явищ, процесів та їх результатів, своєрідним аксіологічним «мірилом» яких є людина як самостійний, творчий суб'єкт, який протистоїть будь-яким спробам вихолощення ролі особистісного чинника в їх виникненні, функціонуванні й розвитку. В основі такого підходу лежить принцип людиноцентризму, відповідно до якого людина визначається найвищою суспільною цінністю; права і свободи кожної людини та міра їх реалізації є основними критеріями успішності функціонування держави у цілому [3; 4]; діяльність держави має бути спрямованою на задоволення інтересів і потреб людини; держава визнається відповідальною перед людиною за характер своєї діяльності та її наслідки [5; 6].

Цей принцип передбачає обдумане та справедливе ведення усіх людських справ; за нього істотно змінюється характер взаємодії правової сфери з політичною, економічною та духовно-моральною сферами; позитивне право має стати основою розвитку всіх інших сфер людського життя; для цього право, його зміст, межі та напрям дії повинні бути істотно збагачені, відповідно до сучасних потреб суспільного розвитку [7]. Зазначений принцип також указує на визнання людини, а не норми, правового припису, суспільства або держави центром правової реальності, навколо потреб та системи комунікацій якої обертається світ правових явищ. Згідно із зазначеним принципом вираження та задоволення розумних потреб людини мають виступати основним критерієм оцінки ефективності дії права та діяльності держави. Буття людини в праві полягає в тому, що, окрім традиційних суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та законних інтересів, якими наділені суб'єкти права і які конкретизуються в індивідуальних правових актах, людина з її почуттями, волею, свідомістю індивідуалізує себе в праві шляхом оцінки та легітимізації правових норм, державної влади, правового порядку. У зв'язку з цим, буття людини у праві є більш яскравим, різноманітним, багатим, ніж суто правові відносини та акти правової поведінки, які людині «пропонує» нормоцентристський підхід до права [8]. Зрештою, людиноцентризм також передбачає, що право вбачається не так регулятором суспільних відносин, як способом створення максимально сприятливих умов для життя людини в суспільстві [9].

Це, так би мовити, сучасний контекст розгляду людиноцентризму. Проте поряд із ним, людиноцентризм властива й глибока історична традиція. Адже, як було відзначено в попередньому

підрозділі цього дослідження, людиноцентризм як елемент філософської думки становить її невід'ємну частину принаймні з античної доби, поступально розвиваючись в епохи Середньовіччя, Відродження, Нового та новітнього часу. Відтак, укоріненість людиноцентризму має глибинний історичний характер, в якому чітко відображається спадковість, наступність знань і уявлень про цей феномен, що транслюється протягом розвитку теоретичної думки, збагачується, переосмислюється та видозмінюється протягом історичного розвитку.

Уявлення про людину «як міру всіх речей» (згідно з давньогрецьким філософом-софістом Протагором Абдерським), транслюване до сьогодення з античної філософії, не лише позначає співвідношення світу речей та людини, але й окреслює парадигму осмислення комплексу взаємовідносин людини і суспільства, людини і влади, людини і природи, людини і управління [10]. Усі ці відносини, як відомо, так чи інакше опосередковуються, регулюються й охороняються системою норм права. Тож природно, що людиноцентризм властивий правовий вимір, де типізуються, формалізуються й опосередковуються правом як ключовим сучасним соціальним регулятором найбільш істотні, важливі, з точки зору суспільства та його цінностей, закономірності з визначення й фіксації ролі та місця людини в суспільних відносинах, окреслених вище. Найбільшою мірою поняття людиноцентризму пов'язане з категорією «людина права» тобто ідеал особистості як суб'єкта права, «*homo juridicus*» [12].

Загалом, європейський конституціоналізм, який визнається своєрідною інституційною та ціннісною «матрицею» для конституційного проектування та влаштування суспільних відносин в Україні, склався в якості системи, яка надає індивідам якнайширшу свободу творчого самовираження. І хоча право формально уособлює в собі лише свободу зовнішню, проте внутрішня неформальна свобода індивіда є можливою лише за умови існування зовнішньої правової свободи. Відтак, саме індивідуальна свобода уможливила розвиток всієї європейської цивілізації та європейського конституціоналізму. Завдяки індивідуальній свободі пересічній європейській протягом кількох останніх століть добре при звичайся керуватися у своїх повсякденних діях і вчинках певними загальновизнаними правилами справедливості, а не примусом і зовнішніми командами [13]. Таке «призвичаєння», втім, охопило не одне століття правового розвитку та уможливило становлення відповідної тривалої правової традиції, підсумки вираження якої позначаються в конституційних актах мало не всіх держав Західної Європи.

На сьогодні ключовим цивілізаційним маркером є розмежування західної та східної цивілізацій, у межах яких відповідно виокремлюються

західна та східна правові традиції. Як справедливо відзначає український дослідник Т. Герасимів, «у всіх класифікаціях світових цивілізацій завжди виокремлюють Схід і Захід, які породжені відповідними мегакультурами. Східний і західний типи культури визначають дві цивілізаційні моделі особистості – західну і східну» [14]. При цьому стосовно західної правової традиції існує доволі багата наукова література, а ключові аспекти цієї правової традиції докладно висвітлені у класичних працях Е. Аннерса, Г. Дж. Бермана, П. Гленна, Р. Давида, Ш. Н. Ейзенштадта, Д. Р. Келлі, П. Сандевуара, а також у низці праць українських авторів (Х. Бехруза, Д. Вовка, В. Дудченко, Д. Лук'янова, В. Костицького, Ю. Оборотова, Є. Харитоновна, О. Харитонової). Проте, попри певні напрацювання, цього не можна сказати про східну традицію [15–17; 24], правові константи якої потребують уточнення, зокрема в аспекті висвітлення ролі і місця людини в ній, щоб відповісти на питання щодо можливості ствердної відповіді на питання про наявність у східній правовій традиції власного концепту чи концептів людиноцентризму, що досі ставляться значною кількістю вчених під сумнів.

Так, західна традиція права інтерпретується як, перш за все, європейська традиція, яка має у своїй основі християнські начала і християнське вчення, виступає і продовжує виступати потужним чинником формування і функціонування права Західного світу [18]. За спостереженням відомого ізраїльського соціолога Ш. Н. Ейзенштадта, ця традиція виникла на ґрунті синтезу юдеохристиянської, грецької, римської традицій, що поєдналися із численними племінними різновидами упродовж ранньоевропейської історії [19].

Проведений відомим британським ученим Г. Дж. Берманом ґрунтовний аналіз західної традиції права привів його до висновку, що в цілому домінантами цієї традиції є такі взаємопов'язані компоненти, як раціоналізм, політичність, свобода, громадянське суспільство, правова держава, закон, природні права людини. При цьому такій традиції притаманні відносно чітка межа між правовими та іншими інституціями, управління правовими інституціями спеціальним корпусом професіоналів, які мають спеціальну юридичну освіту, сприйняття закону як цілісної системи, що розвивається у часі, через століття і покоління, впевненість суспільства у довговічному характері права, наявність у права своєї власної історії, усвідомлення переваги права над політичною владою, існування і змагання різних юрисдикцій, що робить переваги закону необхідними і можливими [20–22].

Натомість під східною традицією права слід мати на увазі генезу формування і розвитку права у народів, груп, етносів, що належать до східних (юдейської, китайської, арабо-мусульманської, індійської та японської) локальних

цивілізацій [23]; тих, які є спадкоємцями релігійних традицій юдаїзму, конфуціанства, індуїзму, буддизму та ісламу. Якщо для західної правової традиції її зв'язок із християнством є історичним, таким, що є в минулому і виступає здебільшого елементом спадщини, то в східній правовій традиції такий зв'язок, навіть будучи елементом традиції, залишається актуальним і в останні роки особливо значимим системотвірним елементом усієї традиції – її своєрідними світоглядними «скобами».

Головні риси східної традиції права визначають у сучасній літературі по-різному. Проте узагальнюючи запропоновані у літературі провідні наукові підходи, доходимо висновку про такі ключові її риси, це обмеженість світоглядного підґрунтя права релігійним ученням; тлумачення феномену права в морально-релігійному контексті, здебільшого як волевиявлення Бога; домінування сакральних елементів над секулярними; підпорядкованість юриспруденції релігійним потребам; відсутність чіткого розмежування між правовими та релігійними інститутами; акцентування увагини на правах, а на обов'язках учасників правовідносин.

Поряд із цим, не можна не відзначити структурне різноманіття східної традиції, яка репрезентована юдейськими, індійськими, мусульманськими, китайськими та японськими елементами (тут перелічені найвідоміші, найяскравіші явища філософської та правової традицій Сходу). Вчені звертають увагу на те, що попри відмінності, всі вони характеризуються тривалістю існування, поєднанням звичаєвого та писаного права, сакральних та секулярних елементів у правовому регулюванні суспільних відносин, які не виключають одна одну, а навпаки, навзаєм доповнюють одна одну, поєднанням динамізму та стабільності, домінуванням соціетальних цінностей, спрямованих на підтримання соціального миру в суспільстві (принципи сердечної любові, соціальної солідарності, милосердя, взаємоповаги, взаємодопомоги та ін.). До цих висновків вітчизняний учений-правознавець Д. Лук'янов додає: «якщо західна теорія права відшукує корені права в природі людини і вважає природні права людини джерелом позитивного права, то принциповою рисою релігійних правових систем є обґрунтування прав і свобод людини через звернення до «божественного закону» [11]. На відміну від західної ліберальної концепції, яка вбачає основний смисл закріплення прав людини в їх захисті від посягань з боку держави, релігійні системи розглядають владу як інститут, зв'язаний божественним законом і такий, що відіграє головну роль у втіленні його приписів, у тому числі й відносно прав і свобод людини» [11].

За такого вельми умовного розмежування цих двох – західної і східної – традицій права люди-

ноцентризм в його сучасному стані часто стає предметом заслуженої критики через настанову на його європоцентричність: нібито ця філософська парадигма властива виключно західній цивілізації і аж ніяк – не східній [18].

Отже, людиноцентризм найчастіше пов'язується винятково із західною традицією права, натомість із східною традицією права найчастіше ототожнюють різноманітні соціоцентричні варіанти філософствування та ідеології прав людини (в основі яких лежать домінуючі колек-

тивістські цінності й настанови). Фактично мова йде про застосування бінарної опозиції розмежування двох правових традицій, що диференціюються залежно від цивілізаційного розламу за лінією «Європа (умовний «Захід») – не-Європа (умовний «Схід»)». Найголовнішим є те, що лінія такого розлому проводиться за принципом бінарної контрастності або протиставлення набору одних цінностей, що нібито лежать в основі однієї цивілізаційної традиції, іншому наборі цінностей.

Список використаних джерел:

1. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 45–47.
2. Хірсін А.В. Гуманістична доміюанта в сучасному праві та «антропологічний поворот» у методології його обґрунтування. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 485–495.
3. Костицький В.В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України / В.В. Костицький// Liber Amigozum до 55-річчя О.Л. Копиленка : [монографія] / авт. кол.; за ред. д.ю.н. О.О. Гріненко. Київ; Одеса : Фенікс, 2016. С. 329–339.
4. Костицький В.В., Кобан О.Г. Обмеження правом законодавчої та судової влади: монографія / В.В. Костицький, О.Г. Кобан. К.: «Видавничий дім «АртЕк», 2017. 228 с.
5. Kostytsky Wasyl. Podzial wladzy w kontekscie teologiczno-sociologicznego rozumienia prawa (eseje z sociologii prawnego) / W. Kostytsky. Warszawa: Wydawca: Trybunal Konstytucyjny, 2023. 196 s.
6. Каріх І.В. Інституційно-правові засади політики національної безпеки в гуманітарній сфері : дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки). Сумський державний університет; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2018. С. 86.
7. Баран А.В. Межі буття і дії позитивного права: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2020. С. 1.
8. Завальнюк В.В. Принципи антропологічної парадигми права. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 66. С. 475.
9. Гараджаєв Джейхун Ясин оглы. Конституционный Суд Азербайджанской Республики : теория и практика : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Национальный университет «Одесская юридическая академия». Одесса, 2017. С. 26.
10. Соснін О.В., Воронкова В.Г., Постол О.Є. Сучасні міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри) : Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. С. 283.
11. Лук'янов Д.В. Ісламська правова система під впливом глобалізації. Право і громадянське суспільство. 2015. № 1. С. 4–13 [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <http://lcslaw.knu.ua>.
12. Велика українська юридична енциклопедія. У 20-т. Т. 2. Філософія права. Харків : Право, 2017. С. 426.
13. Речицький В.В. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених. Харків : Харківська правозахисна група, Права людини, 2014. С. 30.
14. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини : філософсько-правовий вимір : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 197.
15. Eisenstadt S.N. Tradition, Change and Modernity. N.Y. ^ Wiley-Interscience, 1973. 368 p.
16. Hobsbawm E. Introduction : Inventing Tradition. The Invention of Tradition. Cambridge, 1983. P. 1–14.
17. Washbrook D.A. Orients and Occidents : Colonial Discourse Theory and the Historiography of the British Empire. The Oxford History of the British Empire : In 5 vol. Vol. 5. Historiography / Robin Winks (edit.). Oxford : Oxford University, 1999. P. 604–611.
18. Колиба М.М. Свобода віросповідання : філософсько-правовий вимір : дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 – Право. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2020. С. 70.
19. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Пер. с англ. А.В. Гордона под ред. Б.С. Ерасова. Москва : Аспект Пресс, 1999. С. 193.
20. Оборотов Ю. Традиції та новації у правовому розвитку. Психологія і суспільство. 2004. № 1. С. 26–27.
21. Харитонов О.І., Харитонов С.О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства : Європейські традиції. Вид. 2-е, доповнене. Харків : Одісей, 2006. С. 47–48, 268–27.
22. Берман Г.Дж. Западная традиция права : эпоха формирования / Пер. с англ. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1998. С. 25–33, 501–513;
23. Мартинов А. Исторична компаративістика досліджень імперій і цивілізацій: теоретичні підходи й концепції. Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. 2019. Вип. 28. С. 299–317.
24. Said E.W. Orientalism. N.Y. : Pantheon Books, 1978. 368 p.